

ІСТОРІЯ. ПРАВознавство

УДК [373.5:34]:37.091.322-047.22
DOI: 10.37026/2520-6427-2022-109-1-73-81

Алла ЧЕРНІЙ,
кандидат політичних наук, доцент,
директор Рівненського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0002-7258-248X
e-mail: a.chernij@roippo.org.ua

Олена ПИШКО,
кандидат педагогічних наук,
методист кабінету
суспільно-гуманітарних предметів
Рівненського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0001-9744-7017
e-mail: o.pyshko@roippo.org.ua

ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ПРАВознавства В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** У статті аналізується потенціал навчального предмета «Основи правознавства» (9 клас) у формуванні ключових компетентностей учнів, зокрема громадянської та соціальної. Уточнено поняття «ключова компетентність», «компетентнісний підхід». Окреслено можливості предметів громадянської та історичної освітньої галузі у формуванні громадянської та соціальної компетентностей учнів закладів загальної середньої освіти. Визначено складники (знаннєвий, ціннісно-мотиваційний, вміннєвий) та прояви сформованості в учнів зазначених ключових компетентностей. Схарактеризовано громадянські та соціальні знання, вміння й ставлення, що формуються / розвиваються у процесі*

навчання учнів предмета «Основи правознавства». Наголошено на конструюванні компетентнісно орієнтованого уроку, що включає вступну, основну та підсумкову частини, та визначено завдання кожної з них. Закцентовано увагу на ролі діяльнісного підходу в навчанні учнів правознавства, що уможливило формування ключових компетентностей. Представлено елементи компетентнісно орієнтованої методики проведення уроків з предмета «Основи правознавства». Теоретичні положення статті проілюстровано прикладами.

***Ключові слова:** ключові компетентності, громадянська компетентність, соціальна компетентність, основи правознавства.*

Alla CHERNIY,
Philosophy Doctor in Political Sciences,
Associate Professor,
Director of Rivne Regional Institute
of Postgraduate Pedagogical Education,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7258-248X
e-mail: a.chernij@roippo.org.ua

Olena PYSHKO,
 Candidate of Pedagogical Sciences,
 Methodologist
 Department of Social
 and Humanitarian Disciplines,
 Rivne Regional Institute
 of Postgraduate Pedagogical Education,
 Rivne, Ukraine
 ORCID: 0000-0001-9744-7017
 e-mail: o.pyshko@roippo.org.ua

DEVELOPMENT OF KEY COMPETENCIES OF STUDENTS BY MEANS OF LEGAL SCIENCE

Abstract. *The article deals with the potential of the subject «Basic Law» (grade 9) in the formation of key competencies of students, civic and social. The concept of «key competence» as a result of learning and personal education of students is specified; «competence approach», which serves as a conceptual basis for secondary education reform. The possibilities of subjects of civil and historical educational branch in formation of civic and social competence of pupils of establishments of general secondary education are defined.*

The components (knowledge, skills, attitudes) and manifestations of the formation of these key competencies in students are described. Civil and social knowledge, skills and attitudes that are formed/ developed in teaching students the subject «Fundamentals of Law» are outlined. Emphasis is placed on constructing a competency-oriented lesson, which includes an introductory, main and final part. The task of each part of such a lesson is defined. Emphasis is placed on the role of the activity approach in teaching law students, which enables the formation of key competencies.

The problems of competence-oriented teaching of jurisprudence are emphasized, such as the lack of developed methods and teaching aids. Elements of competence-oriented methods of conducting lessons on the subject «Fundamentals of Law» in the 9th grade of general secondary education are presented. The conclusion is made about the need for effective training of teachers of jurisprudence for the effective implementation in the practice of educational institutions of the competence approach in teaching ninth-graders the basics of jurisprudence. The theoretical provisions of the article are illustrated by examples.

Key words: *key competencies, civic competence, social competence, basics of jurisprudence.*

Постановка проблеми. Компетентнісний підхід в освіті, що є відповіддю на нові вимоги постіндустріального суспільства, в останні роки став предметом активного осмислення в європейському й українському освітніх просторах (Пометун, Гупан, Власов, 2018, с. 6). У зв'язку з цим вирішення нагальних завдань освіти потребує суттєвого посилення самостійної й продуктивної діяльності тих, хто навчається, розвитку їхніх особистісних якостей і творчих здібностей (Часнікова, 2014).

Компетентнісно орієнтоване навчання є трендом сучасної української освіти. О. Локшина (2019, с. 21)

зазначає, що «в умовах глобалізаційних і технологічних трансформацій сьогодення компетентнісний підхід перетворився на філософію, яка формує інноваційне бачення освіти, фундаментальних принципів її розвитку». Т. Смагіна (2010, с. 138) вказує на те, що компетентність розкриває якісно нові перспективи розуміння місії школи, життєвих результатів освітньої діяльності. Компетентнісний підхід, за визначенням О. Пометун, є інструментом оновлення освіти й досягнення нею високої якості (Пометун, Гупан, Власов, 2018, с. 6). Концептуальні засади реалізації компетентнісно орієнтованого навчання обґрунтовано в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти й розроблено в основних положеннях Концепції Нової української школи.

Водночас аналіз підручників і масової практики навчання учнів у закладах загальної середньої освіти свідчить, що не всі вчителі реалізують компетентнісний підхід у викладанні свого предмета.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Ключові компетентності унормовані в Законах України «Про освіту» (2017) та «Про повну загальну середню освіту» (2020), у нових державних стандартах середньої освіти. Так, у Законі України «Про освіту» (2017) компетентність визначена як «динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність». Державний стандарт базової середньої освіти (2020) до переліку ключових компетентностей відносить такі: 1) вільне володіння державною мовою; 2) здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; 3) математична компетентність; 4) компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій; 5) інноваційність; 6) екологічна компетентність; 7) інформаційно-комунікаційна компетентність; 8) навчання впродовж життя; 9) громадянські та соціальні компетентності; 10) культурна компетентність; 11) підприємливість і фінансова грамотність. У документі розкрито суть і прояви кожної із зазначених компетентностей та наголошено, що «основою формування ключових компетентностей є особистісні якості, особистий, соціальний, культурний і навчальний досвід учнів; їхні потреби та інтереси, які мотивують до навчання;

знання, уміння та ставлення, що формуються в освітньому, соціокультурному та інформаційному середовищі, у різних життєвих ситуаціях» (Державний стандарт базової середньої освіти, 2020).

Ми суголосні з О. Пометун (2005, с. 18), яка визначає ключову компетентність як складну інтегровану характеристику особистості – сукупність «знань, умінь, навичок, ставлень, що дають змогу ефективно діяти або виконувати певні функції, забезпечуючи розв’язання проблем і досягнення певних стандартів у діяльності». Ключовими є ті компетентності, яких кожен учень потребує для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії та працевлаштування; вони забезпечують особисту реалізацію та життєвий успіх протягом усього життя (Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи, 2016).

Із педагогічної точки зору компетентність людини – це спеціальним шляхом структуровані (організовані) сукупності знань, умінь, навичок і ставлень, які вона набуває в навчанні; здатність застосовувати набуті знання, вміння, навички, способи діяльності, власний досвід у житті й навчанні; особистісне утворення, що проявляється в процесі її активних самостійних дій (Пометун, Гупан, Власов, 2018, с. 6–7).

Компетентність як результат навчання здобувачів освіти є міждисциплінарним поняттям. Ю. Малієнко (2020, с. 140) вказує на те, що «аналіз сутності ключових компетентностей свідчить, що вони інтегративні за своєю природою, оскільки формуються і реалізуються змістом кожного навчального предмета, універсальні за характером, важливі для будь-якої дитини, незалежно від віку, статі, здібностей і планів на майбутнє». У зв’язку з цим формування й розвиток ключових компетентностей є основним завданням учителів у навчанні здобувачів освіти різних предметів.

Виокремимо предмети і курси громадянської та історичної освітньої галузі як такі, що відіграють провідну роль у формуванні соціальної та громадянської компетентностей учнів. Їхній зміст, способи організації навчальної діяльності учнів на уроках, передбачені навчальними програмами, уможливають: розвиток умінь і навичок учнів (аналізувати джерела інформації, дискутувати й формулювати переконливі аргументи, співпрацювати в групі, досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю тощо); формування цінностей і ставлень (ідентифікація учнем себе як особистості та громадянина України); усвідомлення загальнолюдських цінностей (справедливість, демократія, права людини, громадянське суспільство, пошанування гідності людини, її недоторканності й безпеки); толерантне ставлення до інших тощо.

Л. Рябовол указує на те, що навчання учнів історії, громадянської освіти, правознавства спрямоване на соціалізацію особистості, розвиток її національної самосвідомості, загальної культури, громадянської позиції, світоглядних орієнтирів, критичного мислення, творчих здібностей, дослідницьких та аналітичних навичок тощо. Учений, характеризуючи компетентнісний потенціал суспільствознавчих предметів, важливими

для набуття учнями соціальної й громадянської компетентностей вважає не лише формування в учнів загальноправових уявлень у ході засвоєння навчального матеріалу, а й застосування знань для реалізації і захисту прав та свобод людини і громадянина, регулювання відносин з іншими людьми, вибору правомірних моделей поведінки (Рябовол, 2020, с. 160).

Поняття, структура, прояви громадянської та соціальної компетентностей учнів є предметом широкого кола наукових розвідок вітчизняних дослідників. Зокрема, проблеми громадянської компетентності особистості присвячена низка наукових праць Р. Арцишевського, Т. Бакки, П. Вербицької, О. Кучер, Т. Ладиченко, Т. Мелешенко, О. Охредька, О. Пометун, С. Позняк, С. Рябова, К. Чорної та ін. (питання становлення й розвитку громадянської освіти як галузі освіти щодо формування громадянської компетентності); З. Возної, Л. Корінної, Р. Мохнюка, О. Муляра, О. Сухомлинської та ін. (ключові категорії громадянської освіти); Т. Мацейків, Ю. Олексіна, О. Пометун, Т. Смагіної, Т. Ремех та ін. (питання сутності, структури, шляхів формування й розвитку громадянської компетентності в учнів).

Структура, шляхи формування соціальної компетентності здобувачів освіти аналізуються у працях С. Бахтєєва, О. Безкоровайної, Н. Гринченко, М. Гончарової-Горянської, О. Запасникової, І. Зимньої, Т. Кузьміч, О. Лівенцева, Л. Лепіхової, Т. Смагіної, М. Шульського та ін.

Мета статті – розкрити потенціал правознавства у формуванні громадянської та соціальної компетентностей і описати методику проведення уроків, спрямованих на досягнення означеного результату.

Виклад основного матеріалу дослідження. У розробленій Радою Європи загальній класифікації із п’яти груп першою є група соціальних компетентностей, що включають знання про соціальну реальність, уміння та навички взаємодії, соціально-особистісні характеристики індивіда, котрі відповідають за ефективність виконання ним певної соціальної ролі в суспільстві.

Європейською довідковою рамкою визначено вісім ключових компетентностей громадян для успішного функціонування у Європейській спільноті, серед яких – соціальна і громадянська компетентності (Локшина, 2019). Ці компетентності корелюють із закріпленими в Державному стандарті базової середньої освіти ключовими компетентностями. Згідно зі Стандартом, громадянські та соціальні компетентності пов’язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробутом та здоровим способом життя, усвідомленням рівних прав і можливостей (Державний стандарт базової середньої освіти, 2020). Зважаючи на зазначене вище, ми розглядатимемо соціальну й громадянську компетентності порізно, визнаючи в означеному контексті тісний зв’язок між їх сутнісною природою та змістом.

Для з’ясування структури громадянської та соціальної компетентностей розглянемо їх опис, поданий у Додатку 17 Державного стандарту базової середньої освіти (див. табл. 1).

**Складники громадянської та соціальної компетентностей
(за Державним стандартом базової середньої освіти)**

Компетентність	Складники	
	Уміння	Ставлення
Громадянська	– моделювати свою поведінку як активного і відповідального члена громадянського суспільства, який знає основи права, добре обізнаний із змістом прав	– усвідомлення себе відповідальним громадянином України, розуміння своїх прав і обов’язків як громадянина України та готовність їх виконувати;
	людини та вмiє їх захищати у правовий спiсiб; – формувати та обстоювати свою громадянську позицію щодо локальних та глобальних питань, утримуватися від можливостей зловживати своїми правами; – виявляти відповідальність, уникати негативних стереотипів та узагальнень, а також мови ворожнечі в обговоренні суспільних проблем і різноманітних соціальних груп; – брати участь у розв’язанні проблем різних спільнот, зважаючи на інтереси їх представників; – конструктивно співпрацювати з іншими особами, ініціювати або брати участь у реалізації проєктів, громадських заходів; – критично оцінювати ідейні платформи та діяльність політичних партій, суспільних рухів, організацій та розуміти їх роль у розвитку демократичного суспільства	самоповага та повага до прав та гідності інших осіб; – громадянська поведінка, що ґрунтується на почутті власної гідності та внутрішньої свободи, розвинутій правосвідомості та обстоюванні демократичних цінностей; – плекання нетерпимості до корупції в усіх її проявах, розуміння неприпустимості толерування нерівності та недоброчесності; – готовність відмовитися від нечесних практик під час розв’язання проблем; – визнання цінності іншої особи та повага до її приватності; – толерантність і готовність до взаємовигідного розв’язання соціально-політичних суперечностей
Соціальна	– ідентифікувати себе як члена різних спільнот, громадянина України; – формулювати та обстоювати в дискусії власні погляди та переконання, конструктивно спілкуватися на різноманітні актуальні історичні та суспільні теми; – знаходити історичні приклади залагодження суперечностей і конфліктів; – працювати в групі, досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю з іншими особами з відмінними ідеями та цінностями, використовуючи власний досвід та досвід інших осіб, зокрема взятих з історії	– усвідомлення цінності людини, її життя, здоров’я, честі і гідності, недоторканності і безпеки; – повага до законів і традицій, досвіду інших народів, релігій та культур; – толерантне ставлення до життєвої позиції іншої особи, громадської думки, особливостей соціальної поведінки, способу життя та форм самовираження інших осіб; – керування власними емоціями, готовність до пошуку компромісів; – волонтерство, підтримка громадських проєктів та ініціатив, спрямованих на розв’язання актуальних суспільних проблем

Як бачимо, в Державному стандарті базової середньої освіти представлено доволі широкий перелік умінь та ставлень учнів, опанування якими свідчить про певний рівень сформованості тої чи іншої компетентності. Розглянемо цей аспект детальніше.

Громадянська компетентність є «сукупністю знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань учня, які допомагають йому зрозуміти своє місце в суспільстві, відповідальність за себе й свої дії, передбачають усвідомлення себе громадянином, відповідальним за країну й готовим реалізовуватися та працювати тут» (Ремех, 2018, с. 39). Водночас набуття соціальної компетентності спрямоване на усвідомлення учнем ролі в спільноті та суспільстві, розвиток навичок ефективної комунікації та активне включення у суспільні процеси.

Поширені в науковій літературі підходи до структури громадянської та соціальної компетентностей уможливають виявлення їх спільних складників, до яких належить когнітивний (знанневий), мотиваційно-ціннісний та діяльнісний (вмінневий). Визначаючи компетентнісний потенціал предмета «Основи правознавства», розглядаємо його як засіб формування / розвитку відповідних складників цих ключових компетентностей.

Результатом проведеного нами аналізу змісту навчального матеріалу та державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів навчальної програми з основ правознавства стало визначення відповідних знань, умінь і ставлень учнів як складників громадянської та соціальної компетентностей.

Програмові громадянознавчі знання, вміння й ставлення представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Громадянознавчі знання, вміння, ставлення

Основні поняття / уявлення, що перетворюються на знання учнів	Уміння, що формуються	Ставлення, що розвиваються
<ul style="list-style-type: none"> – право; – закон; – держава; – державний лад; – державна влада; – Конституція; 	<ul style="list-style-type: none"> – <i>застосовує</i> поняття: «держава», «форма держави», «право», «норма права»; «людина», «особа», «громадянин», «громадянство», «конституція», «права і свободи людини», «конституційні обов'язки»; 	<ul style="list-style-type: none"> – роль і значення держави і права в житті людини та суспільства; – значення Конституції України для людини, суспільства, держави; – взаємодія людини, суспільства, держави;
<ul style="list-style-type: none"> – конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина; – механізми захисту прав та свобод людини і громадянина в Україні; – органи державної влади в Україні; – місцеве самоврядування в Україні; – звернення громадян; – обсяг цивільної правосуб'єктності неповнолітніх; – захист прав споживачів – взаємні права й обов'язки батьків і дітей; – державні органи з охорони прав дітей; – охорона праці неповнолітніх; – юристи в нашому житті 	<ul style="list-style-type: none"> – <i>характеризує</i>: функції держави, державний лад; підстави набуття та припинення громадянства України; обсяг цивільної правосуб'єктності неповнолітніх осіб, права неповнолітніх як власників, права споживачів, взаємні права й обов'язки батьків і дітей; – <i>описує</i>: елементи державного ладу; види конституційних прав, свобод, обов'язків людини і громадянина, органи державної влади та місцевого самоврядування; власні права під час спілкування з поліцейським, дільничним офіцером поліції, слідчим; – <i>аналізує</i> окремі статті Конституції України; – <i>розв'язує</i> правові ситуації з використанням правових знань 	<ul style="list-style-type: none"> – форми участі громадян у житті держави та місцевої громади; – ініціативність людини у захисті прав та законних інтересів; – взаємні права і обов'язки батьків та дітей; – роль сім'ї для становлення дитини; – охорона праці неповнолітніх; – прояви громадянської активності в житті спільноти; – роль правників у розв'язанні життєвих ситуацій

Соціальна компетентність є складною інтегрованою характеристикою особистості, що забезпечує її самореалізацію. Виявами соціальної компетентності людини є її сформовані здатності, як-от: налагоджувати й розвивати відносини з іншими людьми, представниками спільноти; ефективно виконувати соціальні ролі; опановувати соціальний досвід; виважено та результативно діяти в соціальному просторі (у конкретних соціальних ситуаціях); обирати ефективні моделі поведінки, узгоджені із соціальними нормами. Набуття учнями соціальної компетентності передбачає опанування ними знаннями переважно в соціальній галузі (наприклад, що таке суспільство, суспільні відносини, соціальні норми); комунікативними вміннями й навичками (будувати ефективну комунікацію на різних рівнях, взаємодіяти й налагоджувати співпрацю, досягати порозуміння, керувати власними емоціями); поведінковими моделями (виконання різних соціальних ролей на основі соціальних норм; ініціювання соціальних акцій тощо; ставленнями (ідентифікація себе як особистості, представника спільноти, громадянина України; усвідомлення цінності людини; прояв толерантності; залученість (підтримка) до соціальних проєктів та ініціатив у шкільній та місцевій спільнотах тощо).

Зазначимо, що основною формою формування й розвитку громадянської та соціальної компетентностей здобувачів освіти є урок. У низці методичних праць подоведено, що компетентісно орієнтований урок є тричастинним, що включає: 1) вступну частину (фокусування вчителем уваги учнів на проблемі, що розглядатиметься, актуалізація опорних знань та

мотивація активної пізнавальної діяльності учнів); 2) основну (організація вчителем конструювання учнями знань, умінь, навичок і ставлень: опанування й осмислення ними навчальної інформації, пошук відповідей на запитання, вдосконалення вмінь, застосування на практиці елементів знань та предметних і міжпредметних умінь, формулювання оцінних суджень); 3) підсумкову (усвідомлення учнями того, що було зроблено на уроці, оцінювання рівня досягнення поставлених цілей та важливості (корисності) отриманих на уроці знань й досвіду через узагальнення, систематизацію вивченого, рефлексію змісту, процесу і результатів діяльності на уроці) (Пометун, Гупан, Власов, 2018; Ремех, 2018).

Проектування компетентісно орієнтованого уроку слід розпочинати із формулювання вчителем очікуваних результатів, що включають знання, вміння й ставлення (з орієнтацією на відповідний складник компетентності). Такі результати мають стосуватися учнів і бути сформульовані дієсловами дії на кшталт: *пояснювати* (наприклад, що таке соціальні норми), *описувати* (приміром, повноваження органів місцевого самоврядування), *аналізувати* (фрагменти нормативно-правових актів, правові ситуації), *характеризувати* (наприклад, права і обов'язки батьків і дітей), *порівнювати* (приміром, норми моралі та норми права), *висловлювати судження* (наприклад, щодо демократії як цінності людства). Як бачимо, у сформульованих таким чином очікуваних результатах представлено не лише прогнозовані завдання уроку, а й способи їх досягнення та перевірки.

Робота вчителя з проектування компетентнісно орієнтованого уроку передбачає також відбір методів, форм і засобів навчання для кожного його етапу. Важливим для нашого дослідження є твердження про те, що компетентність учня набувається, виявляється, перевіряється виключно в діяльності. У зв'язку з цим у компетентнісно орієнтованому навчанні провідним є діяльнісний підхід – участь учнів у здобутті знань, пошуку, обробці й застосуванні інформації, дослідженнях і розв'язанні проблем, формулюванні висновків і оцінних суджень. За діялісного підходу досягнення планованих навчальних результатів забезпечується залученням учнів на уроці в активну діяльність, опануванням ними різними її видами (Пометун, 2021).

Уміння учні набувають і вдосконалюють через застосування на уроках інтерактивних методів навчання, насамперед дискусій і обговорень, кооперативного навчання (робота в парах і групах). Саме такі методи дають змогу щонайкраще залучити учнів до діяльності, в якій вони можуть проявити свої здатності як складники компетентностей.

Залучення учнів до діяльності на уроках вимагає також створення відповідної психологічної атмосфери, що ґрунтується на партнерстві й взаємодії вчителя і учнів та учнів між собою.

Розглянемо зазначене вище на прикладах уроків із основ правознавства (див. табл. 3, 4).

Урок формування громадянської компетентності

Тема. Як Конституція врегульовує життя держави і суспільства.

Після цього уроку учні / учениці зможуть:

- пояснювати та застосовувати поняття «конституція»;
- називати ознаки конституції;
- аналізувати окремі статті Конституції України;
- наводити приклади повноважень Конституційного Суду України;
- оцінювати значення Конституції України для людини, суспільства, держави.

Таблиця 3

Структура уроку та пізнавальна діяльність учнів

Завдання	Діяльність учнів
Вступна частина	
Актуалізація знань і уявлень учнів про конституцію як нормативно-правовий акт	<p>I. Дидактична гра «Що в чорній скриньці»: в Америці вона з'явилася після того, як утворилась незалежна держава; в Україні – за козацьких часів; у Франції – після революції наприкінці XVIII ст.; найстаріша з нині чинних у Європі з'явилася у Сан-Марино; регулює життя людей, визначає повноваження державних органів; в незалежній Україні ухвалена в 1996 році (Конституція).</p> <p>II. Складання кластера з ключовим поняттям «конституція»</p>
Основна частина	
1. Якими є структура і зміст Конституції України?	<p>I. Опрацювання відповідного пункту підручника та тексту преамбули Конституції. Формулювання до них 3–4 закритих і відкритих запитань. Обговорення найцікавіших запитань у загальному колі.</p> <p>II. Опрацювання в парах змісту Конституції України за одним із тематичних блоків:</p> <ul style="list-style-type: none"> – загальні засади устрою держави (розділ I); – основи правового статусу людини і громадянина (розділ II); – основи народовладдя (розділ III); – Верховна Рада і Президент країни (розділи IV, V); – органи виконавчої влади (розділ VI); – судові органи (розділ VII); – основи територіального устрою (розділ IX); – місцеве самоврядування (розділ XI). <p>III. Обговорення результатів роботи в малих групах у складі 2–3 пар</p>
2. Яке призначення Конституційного Суду України?	<p>I. Опрацювання змісту відповідного пункту параграфа методом «читаємо в парах, коментуємо в парах».</p> <p>II. Робота у парах зі статтями розділу XII Конституції України за одним із завдань:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) визначити основні питання, які уповноважений розглядати Конституційний Суд; записати їх короткий перелік; 2) визначити склад Конституційного Суду, строк та порядок призначення суддів; коротко записати цю інформацію. <p>III. Презентація результатів роботи в загальному колі</p>
3. Яке значення має Конституція України для людини і суспільства?	Короткі відповіді учнів методом вільного письма (до 2 хв). Презентація у загальному колі
Підсумкова частина	
Рефлексія змісту й діяльності учнів на уроці	Висловлення власних міркувань методом незакінченого речення (одне на вибір): Сьогодні на уроці я дізнався / дізналася.... Мене найбільше зацікавило....

Урок формування соціальної компетентності

Тема. Практичне заняття. Соціальні норми в житті людей.

Після цього уроку учні / учениці зможуть:

- характеризувати види соціальних норм;
- розповідати про значення норм права у житті суспільства;
- пояснювати важливість соціальних норм для існування держави;
- визначати спільне та відмінне між нормами права та нормами моралі;
- оцінювати поведінку людей з огляду на тип соціальних норм.

Таблиця 4

Структура уроку та пізнавальна діяльність учнів

Завдання	Діяльність учнів
Вступна частина	
Актуалізація знань і уявлень учнів про соціум та норми в ньому	Коротке обговорення запитань: - <i>Що таке, на вашу думку, соціальні норми?</i> - <i>Які соціальні норми вам відомі?</i>
Основна частина	
1. Які є соціальні норми?	I. Опрацювання коментаря у підручнику. Виконання завдання: <i>До якого виду належать наведені соціальні норми? Поясніть свою думку.</i> 1. У громадському транспорті поступайтеся місцем людям з інвалідністю. 2. За злочин відповідають особи, яким до його вчинення виповнилося шістнадцять років. 3. Переходьте вулицю у визначеному місці. 4. Підтримуйте близьких і друзів у моменти скрути. 5. Вітайте рідних із днем народження. 6. Конституційний обов'язок кожного громадянина – сплата податків. 7. Любіть ближнього свого, як самого себе. II. Презентація результатів роботи методом «коло ідей»
2. Яке значення норм права в житті суспільства?	I. Робота з текстом: вставити пропущені слова: Право – це різновид <i>соціальних</i> норм. Воно регулює <i>поведінку</i> людей і не стосується їхніх думок і почуттів. Право постало пізніше за мораль, але воно тісно пов'язане з <i>моральними</i> нормами й ґрунтується на них. Тож мораль допомагає <i>правовим</i> нормам встановлювати справедливість у суспільстві, забороняючи те, що й правові: жорстокість, крадіжку, зраду, наклеп, продажність тощо. На певному етапі еволюції людського суспільства виникла потреба в <i>праві</i> , що було, є й залишається одним із ефективних способів упорядкування <i>суспільних</i> відносин. II. Робота в 5-и малих групах. Пояснення однієї з ознак правової норми: – норми права встановлює (санкціонує) держава; – норми права утворюють систему; – правова норма має загальну дію; – правова норма формально визначена; – правова норма – загальнообов'язкове правило поведінки; – правова норма охороняється від порушень заходами державного примусу. Обговорення в загальному колі. III. Робота в парах: порівняння моралі й права (заповнення таблиці). IV. Обговорення результатів роботи в четвірках
3. Чому правові норми важливі для кожного з нас?	I. Обговорення в загальному колі запитання: <i>Чи важливі правові норми для кожного / кожної з нас? Чому?</i> II. Висловлення міркувань методом «Прес». III. Робота в малих групах: обговорення висловів: 1. <i>У всіх справах, особливо в праві, треба пам'ятати про справедливість</i> (латинський вислів). 2. <i>Головний і найістотніший зміст права становить свобода</i> (Богдан Кістяківський, український правознавець, філософ і соціолог). 3. <i>Братися не з тим, хто зло ховає, Знай: добрий лише добро в серці має. Ти завжди роби не як вітрогони, А як тебе вчать мудротні закони</i> (Григорій Сковорода, український філософ, письменник, педагог). 4. <i>Якщо люди не можуть дати силу праву, вони дають право силі</i> (Блез Паскаль, французький математик, фізик, філософ). IV. Обговорення результатів роботи груп у загальному колі

Підсумкова частина	
Рефлексія змісту й діяльності учнів на уроці	Заповнення листка самооцінювання. Презентація результатів у загальному колі (за бажанням)

Як видно із представлених описів прикладів уроків, очікувані результати навчального заняття визначають елементи знань та способи організації пізнавальної діяльності учнів, що дають змогу учням здобути й застосовувати опановані знання в активній діяльності та взаємодії.

Висновки. Проведене нами дослідження дає підстави стверджувати, що предмет «Основи правознавства» має значний потенціал у формуванні / розвитку громадянської та соціальної компетентностей учнів у сукупності трьох складників – знаннєвого (правові знання й уявлення учнів, окремі знання з соціології тощо), вміннєвого (комунікативні вміння, взаємодія, вміння співпраці тощо) та ставленнєвого (оцінні судження, ставлення й досвід учнів у суспільній сфері тощо).

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробленні навчально-методичних матеріалів для підготовки вчителів правознавства до реального й ефективного впровадження в практику компетентнісного підходу в навчанні дев'ятикласників основ правознавства, конструюванні компетентнісно орієнтовного уроку з предмета, зокрема відбору методів активного навчання, складанні компетентнісно орієнтовних пізнавальних завдань та визначенні методів і форм формувального оцінювання учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Пометун, О. І., Гупан, Н. М., Власов, В. С. (2018). Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ. 208 с.

Часнікова, О. В. (2014). Компетентнісний підхід в освіті як основа її реформування. *Народна освіта: електронне наукове фахове видання*. № 3 (24). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2607 (дата звернення: 22.12.2021).

Локшина, О. І. (2019). Європейська довідкова рамка ключових компетентностей для навчання впродовж життя: оновлене бачення 2018 року. *Український педагогічний журнал*. № 3. С. 22–30.

Смагіна, Т. М. (2010). Поняття та структура соціальної компетентності учнів як наукова проблема. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія «Педагогічні науки»*. Вип. 50. С. 138–142.

Про освіту: Закон України від 30.11.2020 № 2145–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 22.12.2021).

Державний стандарт базової середньої освіти. (2020). URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (дата звернення: 22.12.2021).

Пометун, О. І. (2005). Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. № 23. С. 18–20.

Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. (2016). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>. (дата звернення: 23.12.2021).

Малієнко, Ю. Б. (2020). Ключові компетентності як інтегративний показник Нової української школи. *Інноваційна діяльність педагога в умовах реформування освітньої галузі: з досвіду впровадження ідей Нової української школи*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Херсон: Херсонська академія неперервної освіти. С. 140–141.

Рябовол, Л. Т. (2020). Компетентнісний потенціал суспільствознавчих предметів (за ключовими компетентностями). URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/103/2640/5641-1?inline=1> (дата звернення: 23.12.2021).

Ремех, Т. О. (2018). Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової української школи. *Український педагогічний журнал*. № 2. С. 34–41. URL: https://lib.iitta.gov.ua/713638/1/%D0%93%D0%9A_%D1%81%D1%82_%D0%A3%D0%9F%D0%96_18.pdf (дата звернення: 23.12.2021).

Ремех, Т. О. (2018). Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства: методичний посібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ. 96 с.

Пометун, О. (2021). Види діяльності учнів у контексті нового Державного стандарту освіти. *Вісник Польської-української науково-дослідної лабораторії дидактики імені Я. А. Коменського. Актуальні проблеми сучасної психодидактики: філософські, психологічні та педагогічні аспекти*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. Умань: Візаві. Вип. 2 (22). С. 161–167.

REFERENCES

Pometun, O. I., Hupan, N. M., Vlasov, V. S. (2018). Kompetentnisno orientovana metodyka navchannia istorii v osnovnii shkoli [Competency-oriented method of teaching history in general school]: metodychnyi posibnyk. Kyiv: KONVI PRINT. 208 s. [In Ukrainian].

Chasnikova, O. V. (2014). Kompetentnisnyi pidkhid v osviti yak osnova yii reformuvannia. *Narodna osvita* [Competence approach in education as the basis of its reforming]. *Narodna osvita: elektronne naukovye fakhove vydannia*. № 3 (24). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2607 (data zvernennia: 22.12.2021). [in Ukrainian].

Lokshyna, O. I. (2019). Yevropeiska dovidkova ramka kliuchovykh kompetentnostei dlia navchannia vprodovzh zhyttia: onovlene bachennia 2018 roku [European referenz framework of key competences for lifelong learning]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho univer-sytetu imeni Ivana Franka. Seriya «Pedahohichni nauky»*. № 3. S. 22–30. [in Ukrainian].

Smahina, T. M. (2010). Poniattia ta struktura sotsialnoi kompetentnosti uchniv yak naukova problema [The concept and structure of social competence of students as a scientific problem]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya «Pedahohichni nauky»*. Vyp. 50. S. 138–142. [in Ukrainian].

Pro osvitu: Zakon Ukrainy [On Education: Law of Ukraine] vid 30.11.2020 № 2145–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia: 22.12.2021). [in Ukrainian].

Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity [State Standard of Basic Secondary Education]. (2020). URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (data zvernennia: 22.12.2021). [in Ukrainian].

Pometun, O. I. (2005). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky [Formation of civic competence: a view from the standpoint of modern pedagogical science]. *Visnyk proqram shkilnykh obminiv*. № 23. S. 18–20. [in Ukrainian].

Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [New Ukrainian School. Conceptual principles for the Secondary school reform]. (2016). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (data zvernennia: 23.12.2021). [in Ukrainian].

Maliienko, Yu. B. (2020). Kliuchovi kompetentnosti yak intehratyvnyi pokaznyk Novoi ukrainskoi shkoly [Key competencies as an integrative indicator of the New Ukrainian School]. *Innovatsiina diialnist pedahoha v umovakh reformuvannia osvitnoi haluzi: z dosvidu vprovadzhenia idei Novoi ukrainskoi shkoly*: materialy

Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Kher-son: Khersonska akademiia neperervnoi osvity. S. 140–141. [in Ukrainian].

Riabovol, L. T. (2020). Kompetentnisnyi potentsial suspilstvoznavchykh predmetiv (za kliuchovymy kompetentnostiamy) [Competence potential of social science subjects (by key competencies)]. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/103/2640/5641-1?inline=1> (data zvernennia: 23.12.2021). [in Ukrainian].

Remekh, T. O. (2018). Sutnist i struktura hromadianskoi kompetentnosti uchnia Novoi ukrainskoi shkoly [The essence and the structure of a student's civil competence at the New Ukrainian School]. *Ukrainskyi pedahohichni zhurnal*. № 2. S. 34–41. URL: https://lib.iitta.gov.ua/713638/1/%D0%93%D0%9A_%D1%81%D1%82_%D0%A3%D0%9F%D0%96_18.pdf (data zvernennia: 23.12.2021). [in Ukrainian].

Remekh, T. O. (2018). Metodyka navchannia uchniv 9-ho klasu osnov pravoznavstva: metodychnyi posibnyk [Methodology for teaching students of the 9th grade the basics of the Legal Science]. Kyiv: KONVI PRINT. 96 s. [in Ukrainian].

Pometun, O. (2021). Vydy diialnosti uchniv u konteksti novoho Derzhavnoho standartu osvity [The types of pupils activities in the context of the new State Standard of Education]. *Visnyk Polsko-ukrainskoi naukovo-doslidnoi laboratorii dydaktyky imeni Ya. A. Komenskoho. Aktualni problemy suchasnoi psykholohichnoi ta pedahohichnoi aspekty*: materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Vyp. 2 (22). Uman: Vizavi. S. 161–167. [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 28.12.2001